

A kolozsvári múzeum középkori kőtára

Kutatástörténeti áttekintés

Talán Pierre Lescapier francia diplomáciai futár lehetett az első név szerint ismert amatőr kutató, aki útban a gyulafehérvári fejedelmi udvar felé, 1574-ben Kolozsvárra egy kapualjba befalazott két római feliratos kőtáblát örökített meg.¹ A nyomában haladó lelkes, bár főleg külhoni régiségbúvárokat a 18. századtól kezdve fokozatosan hazai, ám az ismeretlenség homályába burkolózó epigráfusaink váltották föl.² Buzgón lejegyezték mindent, ami csak az útjukba került a városban. Egyikük 1705-ben a II. Rákóczi Ferenc tiszteletére állított diadalkapu alkalmi szövegeit hagyta az utókorra.³ 1735-ben idősebb Pataki István, Péter Pál, Gyergyai Pál szenátorok és Füzéri György jegyző kifejezetten a kolozsvári magisztrátus megbízásából készítették el közhasznú összeírásukat *Descriptio civitatis Claudiopolis ab origine repetita...*, azaz *Kolozsvár város leírása eredetétől visszamenőleg, továbbá azok a fölíratok, melyek a bástyákon és más nevezetes épületeken mindenütt láthatók* címmel.⁴ A június 23-án benyújtott összeállításukat, legalábbis jegyzékük utolsó mondata szerint, nyomtatásban szándékozott megjelentetni a városi tanács a „lakosság okulására és épülésére”. A testület nemes célja azonban nem valósult meg, sőt az eredeti kézirat is elkallódott az idők folyamán. Tartalma ma már csak másolatokból ismeretes.⁵

1781-ben Blahó Vince a Szent Mihály-plébániatemplom feliratait gyűjtötte össze, ám nem elégedett meg pusztán leírásukkal, hanem azokat összevetette az ide vonatkozó történeti forrásokkal is.⁶ 1818-ban Létavay Sándor György piarista matematikatanár készített újabb listát „azon Kő írásokról”, „mellyek Kolozsvár Városának kőfalain vagy nevezetes épületein taláthatnak”.⁷ Munkája tulajdonképpen Patakiék jegyzékén alapult.

A 19. század negyvenes éveiben azután egy merőben más, gyakorlati probléma kapcsán került föl ismét a történelmi beccsel bíró köemlékek összegyűjtésének gondolata. Oka a város terjeszkedése volt. Kolozsvár fejlődésének legnagyobb akadálya akkor ugyanis a középkori

¹ Pierre Lescapier utazása Erdélyben. 1574. Közreadja Benda Kálmán–Tardy Lajos. Bp. 1982. 91–92. Az útinapló epigráfiai anyagát egy ismeretlen személy később magyarázatokkal látta el, és a Lescapier által lejegyzett latin fölíratok szövegét megküldte Jan Gruter (1560–1627) holland tudósaknak, a máig alapvető *Corpus inscriptionum antiquae totius orbis Romanorum* egyik szerzőjének, aki a rendelkezésre álló anyagot fölvette gyűjteményébe. Vö. Benda Kálmán–Tardy Lajos: *Utószó*. = Uo. 112.

² A humanista tradíciókon nyugvó epigráfiai gyűjtést Magyarországon Megyericséi János indította el a 15. században. Mennyisége óriási, s terjedelmes a rá vonatkozó szakirodalom is.

³ *Descriptio portae triumphalis Francisco Rakoczy Claudiopoli erectae*. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára, Fol. Lat. 377. ff. 113–114.

⁴ Teljes címe: *Descriptio civitatis Claudiopolis ab origine repetita inscriptionibus, in moenibus et aliis notabilibus aedificiis undique conspicuis, pro augmento et varietate incolarum ac religionum, pro vicissitudinibus fatorum, directione item politica, usque ad modernum statum, continuata et compendiose concinnata. Per deputatos pro hoc negotio civitatis amplissimos dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniore, Paulum Gyergyai senatores et Georgium Füzéri juratum civitatis notarium.*

⁵ A számos kópia közül kettőt az OSZK Kézirattárában őriznek: Quart. Lat. 2072. Fol. Lat. 1208. Erdélyi könyvtárakban, levéltárakban található másolatokról Márkos Albert írt az 1944-ben kiadott magyar fordítás bevezetésében. Kolozsvár 1944. 3–6. (Erdélyi Ritkaságok 18).

⁶ Blahó, Vincentius O. F. M.: *Signatura de templo S. Michaelis Claudiopolitano*. 1781. OSZK Kézirattára, Quart. Lat. 62/3. f. 159. (Miller Jakab Ferdinánd másolatában). *De anno et insignibus, quae in fronte parochialis ecclesiae Sancti Michaelis archangelici cernuntur Claudiopoli*. 1781. = *Notatae historicae miscellanea* [...] OSZK Kézirattára, Oct. Lat. 68. f. 27–28. v.

⁷ Létavay Sándor: *Jegyzetek Bocskay István erdélyi fejedelemezerencsés Péntek napja eránt 's néhány Erdélyi Felírások*. Tudományos Gyűjtemény (1818. V. kötet). 132–141.

fal- és bástyarendszer, amely a 18. század eleji kényszerű renoválások következtében helyelközzel még eléggé ép állapotban érte meg az új századot. Noha a falak és bástyák állapotát állandóan ellenőrizték, sőt néha még javígtatták is őket, fönntartásukat a lakosság már teljesen fölöslegesnek tartotta. Az 1788-ban Bécsben megalakult Aedilis Directio azonban csak abban az esetben járult hozzá a lerombolásukhoz (nyilván hadászati szempontokat is mérlegelve), ha az ominózus falszakaszok valóban ledőléssel fenyegettek. A magas hivatal érdekeivel persze senki sem törődött, és mindennaposak voltak az engedély nélküli bontogatások. Mellesleg szólva a városnak mindebből elég tetemes anyagi haszna származott, mivel így ingyen jutott jó minőségű kőanyaghoz.⁸ Ezt megakadályozandó a császárság székhelyén 1841-ben rendeletet hoztak, hogy a várfalakból a faragott és feliratos köveket szedjék ki, és a város kegyelettel őrizze meg azokat.⁹ A leirat valamennyire hatásos volt, mert a tanácsház építése idején Kolozsvár jegyzője drámai erejű beszédet mondott egy lebontásra ítélt falrész fönntartása érdekében. A magisztrátus erre sürgősen elhatározta, hogy a vár falában található írásos fragmentumokat a készülő új városháza falába fogja beépíttetni.¹⁰ A nagy fogadkozás azonban csupán két köemlék megmentését eredményezte, valamint azt, hogy Nagyajtai Kovács István és Nagy Iván genealógusok rögzíthettek néhány – akkor még meglévő – töredéket, síremléket, de igen jellemző módon erre csak az Angliából idetelepült John Paget javaslata után került sor.¹¹

1853-ban a Katonai Parancsnokság leiratban értesítette a várost, hogy az 1850. december 31-én kelt rendelet értelmében az „épületi emlékek fenntartására kellő gondot kell fordítani”. Hamarosan létrejött Bécsben a Central Comission, a koronatarományokba pedig ún. conservatorokat neveztek ki a szóban forgó műemlék(ek) védelmére. A tanács erre az új tisztségre Schütz Józsefet javasolta, s egyben azzal is megbízta, hogy készítsen listát a város megörzendő építészeti monumentumairól, kőfaragványairól.¹²

⁸ Például a Szent Mihály-plébániatemplom új tornyához Nagy István tanácsos várfalából emelték ki a szebb köveket, de fölhasználták az építkezéshez a kolozsmonostori apátság kőanyagát is. Vö. Entz Géza Antal: *A kolozsvári Szent Mihály-templom neogótikus harangtornya*. *Ars Hungarica* X(1982). 247, 274.

⁹ A várfalakból kikerülő föliratos kövek városháza-falba beépítésének indoklása: „célszerűnek látják [...] mind historiai tekintetből, mind pedig a jelen kornak a hajdan kor iránt viseltetni kellett tiszteleténél fogva”. Kolozsvári Állami Levéltár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Cluj-Napoca), Tanácsulési Jegyzőkönyvek. 1843/251, 951, 1844/720. (Magyar Országos Levéltár – a továbbiakban MOL – X. 1250).

¹⁰ Gazdag levéltári forrásanyagot fölhasználva vizsgálta B. Nagy Margit: *Városrendezés Kolozsvárt és Máramarosszigeten a múlt század első felében*. = *Stílusok, művek, mesterek*. Művészettörténeti tanulmányok. Buk. 1977. 128–129. A korabeli utazási irodalomban megemlékezett a rombolásokról gróf Festetics László is 1796-ban a „Nagy Oskola-szünet”-ben. OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 3694. f. 51. v. A kolozsvári városfalak bontásához hasonlóan játszódtott le a pesti falak és bástyák 1780–1787 közötti vandál lerombolása. E pusztításról részletesen írt, kolozsvári analógiákkal, Römer Flóris: *A régi Pest*. Történeti tanulmány. Bp. 1873. 153–165.

¹¹ Nagyajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár' várfalai körül 1840-ben majusban*. Nemzeti Társalkodó (1840. II. félév) 6. szám. 1–46; 7. szám. 49–55; 8. szám. 57–62; 9. szám. 65–72; 10. szám. 73–76; Nagyajtai Kovács István: *Kolozsvári régiségek*. Tudománytár XIV(1843). 14. szám. 67–76. Nagyajtairól: *Nagy-Ajtai Kovács István meghalt (1799. V. 3.–1872. I. 14.)*. Századok 6.(1872). 130; Egyed Ákos: *Nagyajtai Kovács István és az erdélyi tudományos történetírás kibontakozása*. Erdélyi Múzeum LV(1993). 1–2. 41–50. Jánosi Ferenc, aki ez időben a Monostor-kaputól a Szén-kapuig terjedő várak birtokosa volt, negyvenhárom latin és német nyelvű, falba épített síriratról tudott, Bölöni Farkas Sándor pedig arról értesítette a bűvárkodókat, hogy ugyanezen várszakaszon van az 1594-ben lefejezett s ide temetett országnagyok építáfiuma. Vö. Lászlóffy Aladár: *Házsongárd*. Bp. 1989. 16–17. A Bethlen-bástya fölméréséről: Csányi Károly–Lux Géza: *A kolozsvári várfal egy része a Bethlen-bástyánál*. A M. Kir. József Nádor Műegyetem Középkori Építészeti Tanszékének Közleményei 17. (Különnyomat a *Technika* 1942/9. 1–5. számából).

¹² Az építészeti emlékek számbavételére vonatkozó iratot a Kolozsvári Állami Levéltár őrzi. Tanácsai jegyzőkönyvek. 1853/147. Idézi B. Nagy Margit: *i.m.* 129. 10. jegyzet. Magának a jegyzéknek a holléte – ha

A lassan konszolidálódó politikai légkörben, 1859. november 23-án megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület, majd az Erdélyi Nemzeti Múzeum.¹³ A gróf Mikó Imre kezdeményezésével és anyagi támogatásával létrehozott múzeum az első időkben az alapító tizenkét holdas kertjében álló ún. Mikó-villában kapott helyet.¹⁴ A kerti lak első emeletének déli szárnyán helyezkedett el a mindössze egyetlen teremből álló Régiséggtár (vagy Érem- és Régiséggtár, Történeti Tár). Kezdetben összeomlesztve a könyvtáros vezetése alá tartozott.¹⁵

1862-ben az anyag gondozását Finály Henrikre bízta, aki 1863-ban megkezdte lajstromozását (1864 februárjáig).¹⁶ Bár 1861–1864 között Kagerbauer Antal tervei szerint jelentősen átalakították és bővítették az épületet, e munkálatok sajnos semmiféle változást nem jelentettek a helyhiánnyal küszködő Régiséggtár életében, amelynek ez idő tájt még csak igen csekély részét képezték a köemlékek, a nyilvánosság számára egyáltalán nem hozzáférhetően.¹⁷ Römer Flóris mindenesetre egy feliratos római kőfaragványról emlékezett meg úti jegyzőkönyvében, amikor Theodor Mommsen fölkérésére végzett ott kutatásokat.¹⁸

Ekkor azonban már a historizmus szellemének megfelelően inkább a középkori templomok és egyéb romok építészeti részletei kötötték le az archeológusok, mindenekelőtt gróf Esterházy János figyelmét, aki elsőként dolgozta föl Kolozsvár legjelentősebb egyházi műemlékeit a „buta csúcsíves ablakaikkal” és síremlékeit,¹⁹ a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága pedig rajzgyűjteménye számára készíttetett a helyszínen felméréseket.²⁰

A kiegyezés után a Magyar Történelmi Társulat első vándorgyűlését Kolozsvárott rendezte meg. Az ülésszakon a tagok ismét fölhívták az illetékesek figyelmét a még álló középkori

egyáltalán elkészült – nem ismeretes. Szentesi Edit szíves közlése szerint a bécsi Central Comission iratai között nincs nyoma.

¹³ Kántor Lajos: *Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében*. Erdélyi Múzeum XXXVI(1931). 182–200; Clauser M.: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése*. Katholikus Szemle LII(1938). 368–369; Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1859–1918. = Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár 1941. 139–149.

¹⁴ Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859–1909*. Szerk. Erdélyi Péter. Kvár 1942. 26, 40. Mikó Imre történészként is jelentőset alkotott. Többek között 1856-tól 1862-ig szerkesztette az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatot. 1868-ban *Benkő József élete és munkái* (Pest 1868) című művében méltatta pályatársának munkásságát. A Múzeumra vonatkozó iratok az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori levéltárában (ma Arhiva Istorică a Filialei din Cluj a Academiei Române) található, Mikó Imre levelezésének egy részével együtt (MOL X. 1221, 1227). Mikó Imre levelezésének másik része (1850–1860) a kolozsvári Állami Levéltárban található (MOL X. 9689). Méltatások munkásságáról: *Megemlékezés gróf Mikó Imréről. 1805. szeptember 4.–1876. szeptember 16.* Századok 10(1876). 754–755; Kemény Gábor: *Emlékezés gróf Mikó Imre felett*. Századok 11(1877). 97–109; *Gróf Mikó Imre* (szobrának leleplezése Kolozsváron, 1889. június 10.). Századok 23(1889). 670–671.

¹⁵ *Visszapillantás a titkárról. = Emlékkönyv gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmára*. Kolozsvárt 1889. június 10. 43.

¹⁶ Uo. 44.

¹⁷ B. Nagy Margit: *Kagerbauer Antal és a romantika építészete Erdélyben. = Stílusok, művek, mesterek*. 91–92. 10. jegyzet.

¹⁸ Römer Flóris úti jegyzőkönyvei. XV. 54. Römer Flóris hagyatéka (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – KÖH – Könyvtára).

¹⁹ Az Esterházy család ifjabb cseszneki ágából származó gróf a Történelmi Társulat alapító tagja s kolozsvári állandó bizottságának elnöke volt. Néhány a témába vágó publikációja: *A kolozsvári Sz. Mihály-egyház története és építészeti leírata*. Archaeologiai Közlemények III(1863). 57–62; *A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház történeti és építészeti leírása*. Archaeologiai Közlemények IV(1864). 3–8; *A kolozsvári ferencesek egyháza*. Magyar Sion IV(1866). 561–585; *A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leírása*. Archaeologiai Közlemények IX(1873). 34–36. Méltatása: *Gróf Esterházy János (1810. III. 10.–1874. III. 17.)*. Századok 8(1874). 227, 289–291. (A család levéltárát a pozsonyi Státny slovensky ústredny archívban őrzik. Mikrofilmen: MOL X. 959.)

²⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottságának kolozsvári rajzanyaga 1945-ben megsemmisült.

falmaradványokra és más építészeti töredékek veszedelmére és védelmére. Sajnos minden eredmény nélkül.²¹

Az 1868. szeptember 20–25. között tartott konferencián Rómer Flóris felszólalásában, Kolozsvár egyházi építészetéről értekezve fölvetette, hogy ezen templomok „ajtói némely sajátságuk miatt tüzetes lerajzolást érdemelnek”.²² Fölvívása pusztába kiáltott szó maradt. Akárcsak Henszlmann Imréé, aki magasabb fórumon, az országgyűlésben interpellált az erdélyi műemlékek védelmében.²³ A hiábavaló küzdelemlről, az újabb veszteségekről számolt be Esterházy János is Ipolyi Arnoldhoz írt 1870. március 28-án kelt levelében: „Szomorú hírral írhatom, hogy éppen ma kezdik el a városi kapukat bontani, melyeket minden erőnk megfeszítése dacára megmenteni nem lehetett.”²⁴

Ez időtől kezdve jőszerivel csupán a történéseket érdekelték a város műemlékeinek kőfaragványai. Így Szádeczky Lajost, Márki Sándort és főleg Jakab Eleket. Utóbbi háromkötetes monográfiájában, *világosító rajzok* segítségével adta ki a város történetét.²⁵ Hatalmas munkájához Kolozsvár akkor legkeresettebb fotográfusa, Veress Ferenc nyújtott segítséget.²⁶

²¹ Horváth Mihály: *Elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvárt 1868. szept. 21-én tartott gyűlésén. Századok* 2(1868). 521–529. A nagygyűlés állásfoglalásáról, a veszélyeztetett emlékek lerajzolásáról az Archaeologiai Értesítő első évfolyamában (1869) olvashatunk több kisebb cikket és közleményt (29–34, 46, 81–83, 118, 164–165). A téma jelentőségére való tekintettel az Értesítő még a következő számában is foglalkozott a bontásokkal: Schultz Ferenc: *Két elítélt hazai emlék*. Archaeologiai Értesítő II(1870). 8–10. A nagyközönségnek szóló népszerű Vasárnapi Újság ugyancsak megemlékezett a végnapokat élő kolozsvári városfalakról: *A kolozsvári Hídkaputorony*. Vasárnapi Újság XVII(1870). 43–46. A Társulat fölkereste az új múzeumot is. A látogatásról Rómer Flóris számolt be az Archaeologiai Értesítő hasábjain: „Kitűnő figyelmet fordított az osztály az országos múzeum régészeti kincseire [...] Én itt csak az archaeologiai osztályra szoritkozom. Már künn a főépület körül, valamint tornáca alatt, jól fenntartott római műemlékeket látunk felállítva, a lépcsőn a felírástó téglák (többnyire Torma ajándéka) a legszebb rendben felállítvák...” [Rómer Flóris:] *Visszapillantás a magyar történelmi társulatnak Kolozsvárott tartott első vidéki nagygyűlésére*. Archaeologiai Értesítő I(1869). 31–32. A gyűlést kísérő nagy érdeklődést bizonyította az is, hogy számos családi levéltárból küldtek a Társulatnak okleveleket (355 darabot) magánszemélyek, melyekről Szabó Károly készített később regesztákat. Vö. OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 2243.

²² *Visszapillantás a titkárról. = I. m.* 30. 21. jegyzet. Rómer mindenesetre élenjár az emlékek lerajzolásában, melyről leginkább úti jegyzőkönyvei tanúskodnak. A XV. számában apró följegyzéseket rögzített az akadémiai (piarista) templomról és a Farkas utcai református egyházzal. Itt megjegyezte, hogy „a könyvnyomda előtt a régi portale egyik faragott köve [fekszik]... Általános restaurálási tervet készíteni, pontosan felmérni.” A Szent Mihály-templomról szólva fölírta, hogy az „archívumban” olyan oroszlán van, mint a kolozsmonostori, a „csigagrádcson” pedig kettős feljárás, ahol egy kőfaragójegy is látható G. BOTATSI /15/98. fölirattal. Vö. Rómer Flóris úti jegyzőkönyvei. XV. 57–60; XXVI. 85. Rómer Flóris hagyatéka. KÖH Könyvtára. Kolozsváron kívül fölkereste a szomszédos Kolozsmonostort is. Az ott látottakról rövid cikket közölt: *A kolozsmonostori apátság*. Vasárnapi Újság XVI(1869). 59–60.

²³ *Interpelláció kolozsvári műemlékek ügyében*. Pest 1870. január 31. = *Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. IV. Pest 1870. 77.

²⁴ Esztergomi Prímási Levéltár. Archivum ecclesiasticum. Ipolyi Arnold hagyatéka. Levelezés.

²⁵ *Kolozsvár története*. I–III. Szerk. Jakab Elek. Buda–Budapest, 1870–1888. *Kolozsvár története világosító rajzai*. Az író eredetijéről köre metszette Haske Ferenc. Bp. 1888. A hatalmas munka tulajdonképpen egy pályázatra készült. 1863-ban Kolozsvár vezetősége pályázatot hirdetett a város monográfiájának megírására kemény szakmai feltételekkel, mert azt várta, hogy a pályázó „feliratok, műemlékek, pénzek, eredeti oklevelek, szóval első hitelességű adatok alapján, oknyomozólag, kritikai megválasztással” írja meg a város történetét 1848-ig (*Kolozsvár története*. I. 22). Teljesítményének elismeréséül az Akadémia 1870-ben Jakab Eleket levelező tagjává választotta. Életéről és munkásságáról: Egyed Ákos: *Jakab Elek történetírásáról*. = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 558–568. (Részletes irodalommal és forrásokkal).

²⁶ Veress már évtizedekkel korábban is fényképezte a város műemlékeit. Erről *Kolozsvár képekben* című albuma tanúskodik. Munkásságáról teljességre törekvő bibliográfiával: Miklósi Sikes Csaba: *Fényképezés és műterem Erdélyben 1839–1916*. Tudománytár és okmánytár. Székelyudvarhely 2001. 212–215.

1872-ben megalakult a Ferenc József Tudományegyetem, ahol a Múzeum-Egyesület gyűjteményei tették lehetővé a művészettörténeti kutatómunka elindítását is.²⁷ Ezt még abban az évben, majd 1895-ben bérleti szerződés szabályozta. E kapcsolat azonban fokozatosan kiszolgáltatta az Egyesületet az Egyetemnek. Így az Erdélyi Nemzeti Múzeum önálló otthonának terve föl sem merülhetett az igazgató-tanárok részéről.²⁸ Bár számos nehézséggel kellett megbirkózni, a század végén mégis elkezdődhetett egy spontán munka, amely épületek kibontott részleteit, kapukat, ablakkereteket, ajtókat, kandallókat, szobrokat, domborműveket igyekezett megmenteni a pusztulástól. Kolozsvárott Pákei Lajos (a város akkori főépítésze) nevéhez fűződik az épületrészek mentése, aki elsősorban a 16–17. századi emlékeket gyűjtötte össze. E mozgalom az 1894-ben lebontott Wolphard–Kakas-ház reneszánsz ajtó- és ablakkereteinek begyűjtésével indult, és eredménye végül egy hatalmas kollekció lett. Pákei szerette volna a maradványokat az általa helyreállított Hunyadi Mátyás-féle szülőházban berendezendő Kolozsvári Történeti Múzeumban bemutatni. Tervéből nem lett semmi, miután az épületet az Erdélyi Kárpát Egyesület és annak néprajzi gyűjteménye foglalta el.²⁹ Nem valósult meg másik, dédelgetett álma sem, „Kolozsvár építészeti műemlékei”-nek rajzokban történő kiadása a 14. századtól a 19. század derekáig. Rekonstrukciói Jakab Elek „világosító” tábláin és mindenekelőtt Myskovszky Viktor intérieur-fantáziáin alapultak. Az általuk képviselt műemlék-interpretáció, mely tulajdonképpen a historizmus képzőművészeti gyakorlatán és esztétikai normáin alapult, ekkorra már befutotta a maga pályáját. Pákei pontos műszaki dokumentálás helyett romantikus ihletésű rajzokat készített, s már akkor túlhaladottnak tekinthető módszere miatt sehol sem akadt kiadója, mint ahogy néhány évvel korábban Myskovszkynak sem.³⁰ Ha fenti elképzelései nem realizálódtak is, néhány építészeti töredéket legalább sikerült megmentenie. Azokat a reneszánsz fragmentumokat, amelyek nem kerültek be a múzeum állományába, és a közterületeken szanaszét hevertek, beépítette saját, Majális utcai villájába.³¹

²⁷ A Kolozsvári Egyetemre vonatkozó iratanyagot (1804–1899) a MOL őrzi: P 435; Jakó Zsigmond: *Kelemen Lajos (1877–1963)*. = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. (METEM Könyvek 18.) Szerk. Zombori István. Bp. 1997. 425.

²⁸ Az egyetem történetére vonatkozó irodalom: *Erdély magyar egyeteme*. Szerk. Bisztray Gy.–Szabó T. Attila–Tamás László. Kolozsvár 1941; *Jegyzőkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület önkényes megszüntetéséről (1950)*. Erdélyi Múzeum LIII(1991). 184–185.

²⁹ A Wolphard-ház bontásáról leghitelesebben a Műemlékek Országos Bizottságának iratanyaga számolt be (183/110). Ezt az dokumentumot először Gerecze Péter közölte műemléki lajstromában, majd nyomában Balogh Jolán. Azóta a teljes 1893-as év anyaga eltűnt. Némi tájékoztatást nyújt az eseményről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a MOL-ban 1956-ban elpusztult iratanyaga: 1882 – V. – 320201, 27644, 43589, 44250. Kivonatai az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesza-gyűjteményében található MDK A – I. – 4. jelzet alatt (Valkó Arisztid gyűjtése). A Mátyás-szülőház helyreállításáról: MOB Iratok 1882/51, 65, 76, 104, 1883/25, 37, 1885/7, 1897/123, 130, 1899/259, 290, 340, 361, valamint Guttman Szabolcs: *Pákei Lajos (1853–1921) kolozsvári hagyatéka*. Pávilon 8. szám (1993) 49–52.

³⁰ Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Kvár 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 186); *Pákei Lajos (1853–1921) rajzai Kolozsvár reneszánsz építészeti emlékeiről*. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Székesfehérváron. 183–184. (Budapest) é. n. (1983); Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragóműhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 111; Kirizsán Imola: *Pákei Lajos reneszánsz kögyűjteménye Kolozsváron*. Kézirat. Kvár, 1994.

³¹ 1936-ban a román állam a villát megvásárolta az egyetemnek, a mozdítható faragványokat pedig beszállította a múzeumba. A faragott kövek beépítése a historizmusban általános gyakorlat volt az építészek körében. Hauszmann Alajos a budai királyi palota átépítése során izbégi nyaralója kertjébe vitetett el középkori maradványokat. Stróbl Alajos budavári házában épített föl középkori és reneszánsz fragmentumokból egy kutat. 1903-ban Jakab Árpád kassai palotájában állította föl a Szent Erzsébet-székesegyház néhány faragványát (Horler Miklós: *Magyarország építészeti töredékeinek helyzetképe*. = LAHU I. 26–28. A kassai faragványok megmentésére lásd még: MOB Iratok 1900/24).

Pákei mellett Gerecze Péter foglalkozott még ekkor érdemben a kolozsvári és erdélyi építészeti töredékekkel. Először Szalay Imre megbízásából az ezredéves kiállításra gyűjtött Pulszky Károly mellett anyagot, majd készülő helyrajzi lajstromához.³² Jelentősek voltak még Csányi Károly 1895-ben műegyetemi hallgatók bevonásával végzett fölmérései a Szent Mihály-templomról.³³

A kőtár Pósta Béla-féle rendszere

A Szent György-szobor gipszmásolata a kőtár Pósta Béla-féle rendszerében

A múzeum kőtára az Érem- és Régiségtár részeként ekkor kezdett határozottan különválni a többi gyűjteménytől. Anyaga az évek során a különböző műemléki fölmérések, ásatások, restaurálások során egyre bővült, gazdagodott, ámbár továbbra is méltatlan helyeken volt bezúfolva a közönség szeme előtt elrejtve.³⁴ Többszöri kényszerű költözködés után végül egy aránylag elfogadható, de még mindig ideiglenes helyen, az egyetem központi épületének keleti szárnyán lévő alagsorban, egy 14,8 m × 7,30 m alapterületű teremben állították föl a római emlékeket. A „keresztény kori” kőfaragványok az északi szárny szuterénjében kaptak helyet, de közülük néhányat helyhiány miatt már csak az udvaron tudtak elhelyezni.³⁵ Gyarapításukhoz Kelemen Lajos járult hozzá a leghatékonyabban. Ő már a 19. század kilencvenes éveinek végétől – legelső publikációiban is – lelkes agitációt folytatott a múzeum középkori kőtárának fejlesztéséért.³⁶ *Műemlékeink érdekében* című, 1903-ban megjelent cikkében például drámai hévvel ostorozta az egyházakat, amiért templomaikat kiforgatják

³² OMvH Magyar Építészeti Múzeuma, Gerecze Péter hagyatéka. Ltsz.: 751530. Kiadása: Gerecze Péter: *Szobrászati emlékek Magyarországon. = Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye.* Szerk. Matlekovits Sándor. Bp. 1898. 90–95. Számos erdélyi kőfaragványt felsorolt még Pulszky Károly is a millenniumi kiállításához készített 1895-ös anyaggyűjtésében. OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 1509/2.

³³ 1895. június 28. OMvH Tervtára, Cziegler Győző hagyatéka. Hat évvel később Möller István restaurálta a kolozsvári ferences kolostort. MOB Iratok 1901/497, 1902/56, 1903/750. A kolozsvári műemlékekről jó áttekintést ad ezekből az évekből: MOB Iratok 1902/603; Márki Sándor: *Jegyzéke a megőrzendő kolozsvári emlékeknek.* Művészet I(1902). 289; Kelemen Lajos–K. Fodor József: *Kolozsvári kalauz.* Kvár, 1902. (Ez utóbbi ismertetés beszámol a múzeumba került marosszentkirályi kőablakról, a Brassó vidéki Apáca település templomának ajtajáról és a Hunyadiak gyulaféhvári síremlékeinek gipszmásolatairól: 39–41.)

³⁴ Gerecze Péter: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. = Magyarország műemlékei.* II. Szerk. br. Forster Gyula. Bp. 1906. 429–437.

³⁵ Rövid ismertetése: *Emlékkönyv gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmára.* 44; Pósta Béla: *Köemlékek fölállítása az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában.* Múzeumi és Könyvtári Értesítő (1907). 138–140; Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragóműhelyek. XVI. század.* Bp. 1985. 173.

³⁶ Például *Lebontott régi házak* című írásában. Erdély 1899/10–12. szám. 85–86.

eredeti mivoltukból, és felelőtlenül elhanyagolják a renoválások alkalmával előkerült faragott köveket, ahelyett hogy a múzeumba juttatnák őket: „Az Erdélyi Múzeum Régiségtára gyűjti az ilyenemű emlékeket. Gyűjteménye kicsiny, de kezdetnek szép. A nyáron többször megtekintve, mindig elgondoltam, hogy hova fejlődhetett volna máig ez a gyűjtemény, ha az utolsó huszonöt év alatt lebontott régi templomokból csak bár a legjellemzőbb kőajátót, egy-egy szebb ablakot, boltzárókövet vagy vállkövet a Régiségtárba beküldötték volna [...]. Gazdag gyűjtemény mutatná be középkori építészetünket, s az egyházak számára a Régiségtár örökre megőrizte volna múltjuk egy-egy szép maradványát s a magyar kultúra történetéhez értékes adatokat szereztek és szolgáltatottak volna. Fájdalom, nem szereztek és nem szolgáltatottak egyiket sem. Ami középkori építészeti részlet van az Erdélyi Múzeum Régiségtárában, az mind az utolsó öt év alatt gyűlt [...]. A bekerült templomépítészeti emlékekkel a dicséretes szép példát a római katolikus és református egyházak adták meg. Így jutott be ajándék útján a kolozsmonostori templom hajdani főkapuja a XV. századból s a kolozsvári Szent Mihály-templom két régebb kikerült boltzáróköve a XV. század végéről. Az előbbiekkal hasonló korú és szintén ajándék a középkori református templom egykori keresztelődemenecéje. A marosszentkirályi református templom román és csúcsíves ízlésű részleteihez már vétel útján jutottak. E derék egyházak álljanak követendő például a többi előtt, ahol még hasonlóképp tehetnek. Ha mindenütt így gondolkoznának, akkor nem történne meg az, amit újra egy mezőségi, szintén Mátyás-kori templomnál láthatunk, ahol a szentély egykori bordakövei ma lépcsőül szolgálnak a cinteremben, s több csinos faragott vállkő a templom körül hever. Az utóbbiakat könnyűszerrel be lehetne bármikor küldeni most is a Régiségtár számára. De nem mindenütt gondolnak a közérdekre...”³⁷ A lassacskán mégiscsak fejlődő kőtár első rendezője és első kiállítója a kolozsvári egyetem Érmészeti és Régészeti Tanszékének professzora, egyben a múzeum igazgatója, Pósta Béla volt. Pósta fáradságot nem kímélő utánajárása tette lehetővé, hogy már múzeumi kinevezésének negyedik évében, 1900-ban a kőanyag jelentős része hozzáférhetővé és tanulmányozhatóvá vált.³⁸ Kiállítási koncepciója a berlini Pergamon Museum és a párizsi Musée Trocadero rendszerét követte.³⁹ A római kőfaragványoknál – a szövegek olvashatóságára gondosan ügyelve – átmeneti elhelyezésük miatt a hagyományos téglafalazású talapzatokról lemondott, és a vegyszerrel kezelt, könnyű és könnyen mozgatható fenyőállványzatot alkalmazta, amelyet a semleges hatásra gondosan ügyelve „szamárszürke” tónusúra festettek be.⁴⁰ A kiállított darabok ily módon a kutatás számára minden oldalról hozzáférhetővé és megtekinthetővé váltak. Az újabb kori leletek bemutatásánál – kronológiai sorrendben – az eredeti építészeti helyzetüket igyekezett rekonstruálni, mivel „a műemlék kövei csak az archaeologist elkeszítik, de a tömeget hidegen hagyják, ellenben a rekonstruált műemlék, ha művészileg szép, a legegységesebb hatást gyakorolja”.⁴¹ Az egyes emlék-

³⁷ Ellenzék 1903/188. szám. 1–2.

³⁸ *Pósta Béla születésének százados ünnepe. 1862–1962.* Az előszót, életművének méltatását, naplószerű feljegyzéseinek bevezetését írta és a kéziratot sajtó alá rendezte Banner János. Bp. 1962. 14. Pósta kőtárrendezéséről még lásd Roska Márton: *Az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtára.* Szépművészet III(1942). 99–101.

³⁹ Pósta: *i. m.* 138. (Pósta 1890. április 23-án németországi, dániai és norvégiai nevezetesebb múzeumok tanulmányozására 262 forintot kért. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, 1890–V–3–19003–19836. Kivonatai: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Levéltári Regeszta-gyűjteménye, MDK A – I. – 4.)

⁴⁰ Pósta: *i. m.* 138–147. Az általa kialakított kőtárról a KÖH Fényképtára őriz néhány archív felvételt. Római emlékek: 16732, 17273, 18779, 19048, 30925, 30926, 30929, 30958. Középkori és reneszánsz emlékek: 11006, 11602, 13185, 14732, 14736, 14739, 17742, 17748, 14761, 17767, 16725, 17731, 18250, 23757, 24577, 24606, 27181, 30098, 30099, 30102. leltári számokon. Valamennyi kópiát Lehoczky András készítette.

⁴¹ Pósta: *i. m.* 138–139.

csoportokhoz gipszmásolatokat (Márton és György kolozsvári szobrászok prágai Szent György-szobra,⁴² Hunyadi János gyulafehérvári tumbája stb.) helyezték el, francia példákhoz igazodva.⁴³ A korszerű kiállítástechnikai módszerekkel létrehozott bemutatói valójában a tanulmányi raktárak kritériumának feleltek meg, de ez is modernnek számított, amikor Magyarországon hasonlókkal csak a Szépművészeti Múzeum rendelkezett még.⁴⁴ Nem is beszélve arról, hogy Pósta addig szinte kizárólag numizmatikával foglalkozott. De nem csupán jó tárlatokat nyitott meg, hanem vezetőt is adott a látogatók kezébe, amely a múzeum tanulmányozásával együtt az erdélyi – később az egész magyarországi – régészek nevelésszöke volt.⁴⁵ 1919-ig, igazgatósága végéig ötven darabbal gyarapította a kőemlékek számát Kelemen Lajos segítségével, s amelyeket nem tudtak megszerezni, azokról fényképfelvételeket, illetve gipszmásolatokat készítettek Kolozsvári Szeszák Ferenc szobrásszal.⁴⁶ Pósta mint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője gondot fordított az országos érdekekre is. A kolozsvári kőtár növekedéséről és e gyűjteményt érintő egyéb eseményekről éves jelentései számoltak be 1914-ig.⁴⁷

1906-ban Egyházaspata templomából vittek be a múzeumba egy reneszánsz ajtókeretet. 1908-ban az öreg Myskovszky Viktor rajzolta a Bethlen-bástya faragott köveit és a belváros templomait.⁴⁸ A legjelentősebb eseménynek ebben az időszakban azonban a Farkas utcai

⁴² A Szent György-szoborról ekkortájt több gipszmásolat készült. 1901. október 21-én például a Kaiser- und Königliche Schlosshauptmannschaft zu Prag arról értesítette az Iparművészeti Múzeumot, hogy „ő Felsője főudvarmesteri hivatalának megbízásából megküldötte annak az 1373-ból származó Szent György-szobornak gipszmásolatát, mely a prágai Burgplatzon áll” (Iparművészeti Múzeum Adattára, 1901/652). Egyéb másolatokról Lázár Béla írt. (MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára, Lázár Béla hagyatéka. MDK – C – I. 44/413. Beke Zsófia: *Lázár Béla művészeti író hagyatéka. = A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára. A fondok jegyzéke és leírása.* Szerk. András Edit–Pataki Gábor. Bp. 2000. 37–38). Pósta egyébként maga is foglalkozott a szoborral: *Kolozsvári Márton és György Szent György-szobra. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1908. június 7–9. napjain tartott vándorgyűlésének emlékkönyve.* Kvár 1908. 63–73. A gipszmásolatok fontosságáról vö. még Pulszky Ferenc levelét Trefort Ágoston miniszterhez 1885. január 5-én: MOL Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára. 1885 – V. – 3/3296. (Kivonata az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regeszta-gyűjteményében. MDK – A – I. – 4.)

⁴³ A Hunyadi-tumbák szakirodalmi igen terjedelmes, melynek fősorolásától és az utóbbi néhány évben született néhány izgalmas tanulmánytól ezen a helyen eltekintek.

⁴⁴ Kammerer Ernő miniszteri tanácsosnak, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának levele Pósta Bélához. Idézi Pósta: *Kőemlékek ...* 147.

⁴⁵ Pósta Béla: *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiséggyűjtésében.* Kvár 1903.

⁴⁶ Szeszákrol: Pósta Béla: *Az érem- és régiséggyűjtés jelentése és munkája. = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1913. évre.* Szerk. Erdélyi Péter. Kvár 1914. 34. A szobrász munkája 1913-ban pénzhány miatt abbamaradt. Ebben az időben még a Szépművészeti Múzeumnak volt jelentős gipszgyűjteménye, amelyről több ismertetés is megjelent: Marco: *Ne bántsát a gipszet!* (A Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteményéről.) *A Hét* XIX(1908). 470; Hekler Antal: *A gipszmúzeumról.* Budapesti Szemle CXXXIV(1908). 160–162; CXXXV(1909). 447; Bálint Aladár: *A Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteménye.* A Nyugat VI(1913). II. 258–259. Az Iparművészeti Múzeumban található anyagrol: Iparművészeti Múzeum Adattára, 128/303. A Magyar Nemzeti Múzeumba jutott erdélyi kőemlékekröl: *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye.* Szerk. Horler Miklós. I. *Általános helyzetkép.* Szerk. Feld István et alii. Bp. 1988. 156.

⁴⁷ *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egylet Érem- és Régiséggyűjtéséről 1899–1914-ig.* (Az 1906. évi jelentést Pósta betegsége miatt Buday Árpád írta.)

⁴⁸ Balogh Jolán: *i. m.* 265. Myskovszky Viktor vázlatkönyve, XXXV. 2273–2275. (KÖH Tervtára, Myskovszky Viktor hagyatéka). Az általa rajzolt városfalak és bástyák ezekben az években ismét veszélybe kerültek. A MOB által kezdeményezett mentési akciókra lásd MOB Iratok 1909/241, 657, 667, 823. Kolozsvár városrendezési terveiröl: Winkler Gábor: *Városépítészeti a historizmusban. = A historizmus művészete Magyarországon.* Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Bp. 1993. 40–41, 43–44, 47. A városfalak bontása ez idő tájt az ország más történelmi városmaijaiban, például Brassóban, Lőcsén, Nagyszebenben is megoldatlan probléma volt. (A lőcsei városfalbontásokröl: MOB Iratok 1908/114, 437, 451, 475, 485, 496, 498.)

református templom Lux Kálmán-féle restaurálása számított. A renoválás és az ásatások során napvilágra került köemlékeket az egykori kerengőben helyezték el, a hajóban kibontott tíz sírkő pedig a helyi múzeumba jutott letétként. Ezekben az években került a múzeumba még további harminchét darab „architektonikus töredék”, és Marosvásárhelyről is behoztak építészeti elemeket.⁴⁹ A kőtár gyarapodásának azonban néhány év múlva vége szakadt.

1918. december 24-én Haller Gusztáv polgármester Kolozsvár határában átadta Gherescu román ezredesnek a város kulcsait. Ez a tragikus-szimbolikus aktus azután hosszú időre meghatározta mind az egész országrész, mind a múzeum sorsának alakulását. Az ostromállapot, majd a megfélemlítettség légkörében a szerzeményezés szünetelt. A cenzúra bevezetése után a tudományos publikációk kiadása nehézségbe ütközött. Ebben a politikai légkörben egyáltalán nem volt aktuális az egyetem és a múzeum különválasztása. A kőtár továbbra is az alagsori termekbe volt bezúfolva, jóllehet korábban a Múzeum-Egyesület már több bérházat igénybe vett az egyre terebélyesebbé váló táruk részére. Mindez azonban a köemlékek végleges elhelyezését nem oldotta meg. Az Érem- és Régiségtár irányítását időközben Pósta tanítványa, Roska Márton régész vette át, miközben felügyelete az újszülött Román Régészeti és Numizmatikai Intézet alá került. A dermedt politikai csöndet Sándor Imre és Kelemen Lajos törte meg először, akik apró adatközléseikkel megkísérelték fölírni az impériumváltozásba már-már beletörődött, elfásult lakosságot. Írásaikban a műemlékvédelem fontosságát hangsúlyozták, és a kallódó építészeti emlékek összegyűjtésére buzdítottak. Tették mindezt akkor, amikor a megszálló hatalom saját bizánci kultúráját igyekezett erőszakkal meghonosítani.⁵⁰ Ezen a ponton a műemlékkultusz, a kőfaragványok értelmezése egy olyan morális-történelmi koncepció részévé vált, amely az ún. transzszilván gondolatban öltött testet.⁵¹

1928-ban Makkai Sándor püspök az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa nevében megbízta Debreczeni László építész, hogy mérje föl a kerület valamennyi templomát. Debreczeni igen rövid idő alatt 512 települést keresett föl, s rögzítette a templomok alaprajzait és más építészeti részleteit, fölszerelési tárgyait. „Terepmunkájának” eredményeképpen jó néhány – korábban ismeretlen – töredékre, síremlékre stb. figyelt fel, amelyek számot tarthattak az Erdélyi Nemzeti Múzeum érdeklődésére is.⁵²

⁴⁹ A Farkas utcai templom restaurálásáról: MOB Iratok 1908/461, 1909/1099, 1910/966, 992, 1053, 1911/176, 284, 367, 388, 398, 456, 557, 558, 586, 601, 1912/54, 474, 785, 815, 1913/283; Sándor Imre: *A kolozsvári Farkas utcai templom régi sírkövei*. Turul 31(1913). 95. és uő: *Kolozsvár címeres emlékei 1377–1707*. Genealógiai Füzetek XI(1913). 1–16, 25–37, 57–73, 101–108, 134–141. XII(1914), valamint külön kötetben is: Kvár 1920. 30. A néhány évvel korábban restaurált ferences kolostorra az Iparművészeti Múzeum Adattárában található iratok: 1914/479, 505, 789, 1918/234. A múzeum köemlékeinek gyarapodására: *Dr. Pósta Béla egyetemi tanár, bizottsági tag jelentése Kolozsvárt a bontás alatt lévő Mátyás király téri 20. számú házban fölfedezett építészeti részletek ügyében*. MOB Iratok 1909/807. (Kiselejtezve); Hekler Antal: *Archeológiai jegyzetek vidéki múzeumainkról*. II. Múzeumi és Könyvtári Értesítő IV(1910). 14–15. A Régiségtárban őrzött kőfaragványok: Csányi Károly: *Az olasz művészet hatása a magyar művészetre*. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleményei 1913/67. 39. A békés múzeumi munkát 1916-ban a román hadsereg váratlan erdélyi betörése zavarta meg, amikor biztonsági okokból a gyűjtemény jelentős részét összehasonlították: *Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő X(1916). 180.

⁵⁰ [Kelemen Lajos]: *Elpusztult kolozsvári faragott köemlékek*. Művészeti Szalon 1928. 10. Hasonló szellemű publikáció még: Sándor Imre: *i. m.*

⁵¹ Legkövetkezetesebb képviselője Kós Károly volt. Munkásságából e témára vonatkozóan lásd: *Erdély kövei*. Kvár 1922.

⁵² Balogh Ferenc: *Debreczeni László. Az építő és iparművész*. Buk. 1983. 43–55; Csurka Attila: *Debreczeni László-kiállítás*. Bp. 1994. Kézirat. Hagyatékának, felméréseinek egy részét az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára őrzi. Néhány xeroxmásolatot ezekből a KÖH Tervtára és az Iparművészeti Múzeum Adattára (Kőszeghy Elemér hagyatéka) birtokol. Debreczeni felméréseiből 1929-ben önálló kötetet jelentetett meg Kolozsvárott *Református templomok* címmel.

Az 1918-as erdélyi uralomváltás az egyetemet és a régiségtárat igen nagy összekuszáltságban találta, noha 1938-ig folytak a viszonyok korrekt rendezését célzó tárgyalások, és többször is úgy látszott, hogy az egyetemmel való megegyezésnek nincsenek akadályai. Megállapodás 1940-ig mégsem jött létre, és az immár a román király, I. Ferdinánd nevére átkeresztelt egyetem a régi szerződések alapján tovább használta a gyűjteményeket, anélkül hogy az éves bérleti összeget kifizette volna.⁵³ A kététemnyi kőtár mellett a Régészeti Tanszék is létrehozott a harmincas években egy külön lapidáriumot, amelynek létezéséről egyedül Kelemen Lajos tudósított röviden.⁵⁴

1932-ben Ferenczi Sándor és Duka Péter átszállították a múzeum Bástya utcai (később strada Emil Isac 2. – jelenleg str. Constantin Daicoviciu) épülete jobb szárnyának földszinti teremsorába a középkori és reneszánsz kőfaragványokat, ahol végre lehetőség nyílt méltó elhelyezésükre. Itt tíz terem állt rendelkezésükre, de a kapualjba, a lépcsőházba és az udvarra is vittek darabokat. Az általuk jelentéktelenebbnek ítélt faragványok a pincében létrehozott raktárba kerültek. Nevükhöz fűződik a lebontott kolozsvári polgárházak ajtó- és ablakkereteinek – eredetileg Pákei által elgondolt – hatásos föllállítása.⁵⁵ Teljes ornamentumokat állítottak föl, és így az átlag kőtárnál lényegesen gazdagabb és teljesebb képet nyújtottak az erdélyi késő reneszánsz építészetéről. A lassacskán normalizálódó légkörben újra megjelenhettek az Egyesület nagy múltú periodikái (Dolgozatok, Közlemények stb.), és újabbak is születtek (Pásztortűz, 1921). Emellett elkezdődhettek – ha korlátozott számban is – a budapesti szakemberek tapasztalatcseréi, tanulmányújtjai.⁵⁶

Ekkortájt kezdte Balogh Jolán Constantin Daicoviciu régészprofesszor támogatásával földolgozni a kőtár 15–16. századi emlékeit, amelyeket azután 1934-től – szinte haláláig – 1985-ig folyamatosan publikált.⁵⁷ Tanulmányai fordulópontra jelentettek az elmúlt évtizedek elsődlegesen régészeti aspektusú interpretációival szemben.

1936-ban Dercsenyi Dezső a Műemlékek Országos Bizottságához benyújtott tervezetében javaslatot tett Magyarország román kőfaragványainak korpusz jellegű kiadására. Beadványának egyik fejezete a kolozsvári kőtár földolgozását érintette.⁵⁸

A lapidárium munkatársainak figyelmét ez időben viszont a Házsongárdi temető rendezése kötötte le. Erdély nemzeti panteonjának síremlékeit legrészletesebben az 1920-as évektől kezdve Herepei János írta le források, családtörténeti adatok bevonásával.⁵⁹ Közülük sokat akkor a közvetlen megsemmisülés veszélye fenyegetett. A fölöslegessé vált sírköveket a sírkert gondnoksága a temető északkeleti sarkában álló raktárba szállította. Az Erdélyi Fiatalok című

⁵³ Az egyetem történetének ez a korszaka feldolgozatlan.

⁵⁴ Idézi Balogh Jolán: *i. m.* 173.

⁵⁵ Ugyanezt a rendszert akarta korábban Varju Elemér is megvalósítani Kassán. Varju Elemér levele Divald Kornélhoz. Kassa, 1912. június 12. (Divald Kornél hagyatéka. KÖH Könyvtára). Ferencziről lásd Balogh Jolán: *Ferenczi Sándor munkássága*. Bp. 1987. Gépirat másodpéldánya. MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára, MDK – C – 1 – 67.

⁵⁶ Szindy György: *Múzeumi viszonyok Erdélyben*. A Műgyűjtő (1930). 9 szám. 70–74.

⁵⁷ Bibliográfiáját lásd: Török Gyöngyi: *In memoriam Iolanthae Balogh (†12. Octobris 1988)*. Acta Historiae Artium XXXIV(1989). 3–16.

⁵⁸ MOB Iratok 1936/651. Közölve: Kerny Terézia: *Adalék középkori kőemlékeink kutatástörténetéhez*. Ars Hungarica XX(1992). 85–90.

⁵⁹ Résztanulmányok után teljes posztumusz kiadása: Herepei János: *A házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művészettörténetéhez*. Szerk. Balassa Iván. Bp. 1988. Újabb irodalma: Gaal György: *Házsongárdi panteon*. Korunk Évkönyv (Kvár 1980). 247–280; Sas Péter: *Herepei János és az erdélyi temetők kérdése*. Honismeret XXVII(1996). 6.

lap kezdeményezésére mozgalom indult el a sírjelek megmentésére.⁶⁰ Hatvan önként vállalkozó fiatalember megkereste a sírokat, leírta a neveket, s az így összeállított jegyzéket az Ellenzék, a Keleti Újság, valamint a Patria című lapok közölték. Magáról az egész akcióról az Erdélyi Fiatalok számolt be.⁶¹ A kidobásra ítélt sírkövek közül azonban mindössze huszonöt darabot sikerült beszállítani a múzeumba, amelyeket az udvaron, védett helyen, a falak tövében állítottak föl. Később innen a raktárba kerültek, a temetőben maradtakat pedig MI (Monument Istoric) jelzéssel látták el.⁶²

Észak-Erdély visszacsatolása után a kolozsvári múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum részévé vált (a kassaihoz és a sepsiszentgyörgyihez hasonlóan). Dolgozói annak állományába tartoztak, és költségvetését is a magyar állam határozta meg. A megváltozott szervezeti keretek között a Budapestről érkezett új kolléga, Entz Géza (bár ő hivatalosan a Múzeum-Egyesület levéltárában dolgozott) folytatta tovább a kőtár gyarapítását.⁶³ A több évtizeden át gazdátlan műemlékvédelem irányítását ismét a Műemlékek Országos Bizottsága vette át, s a meginduló helyreállításoknak köszönhetően több kibontott építészeti részlet került a lapidáriumba.⁶⁴

1941–1942 között Rados Jenő vezetésével a Budapesti Magyar Királyi Állami Felsőépítő Ipariskola növendékei mérték föl a város reneszánsz építészeti emlékeit. A hallgatók szünidei feladata a még álló műemlékek mellett kiterjedt a múzeumban fölállított ajtó- és ablakkeretekre.⁶⁵ Rados mellett Lux Kálmán és Möller István végzett még Kolozsvárott helyszíni kutatásokat.⁶⁶ Kőszeghy (Winkler) Elemér (1882–1954) az Iparművészeti Múzeum főigazgatójaként 1938–1945 között munkatársaival, ha megkésve is, egy országos ingó

⁶⁰ – – : *Nemzedékek összefogása a kegyeletért*. Erdélyi Fiatalok 1938/3–4. 5–6.

⁶¹ Entz Géza: *Emlékezés az Erdélyi Múzeum-Egyesületre*. Új Erdélyi Múzeum I(1990). 18–22.

⁶² – – : *Nemzedékek összefogása a kegyeletért*. i. h.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Rados Jenő: *A kolozsvári Szent Mihály-templom restaurálása*. Technika XXIII(1942). 143–150. A restaurálásról beszámol még Szentiványi Gyula feleségéhez írt egyik levelében. Kvár 1942. X. 6. MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára, Szentiványi Gyula művészeti író iratai, vegyes művészlevelek, dokumentumok. MDK – C – I. – 10/984.

⁶⁵ Rados Jenő: *Kolozsvári műemlékek*. A Magyar Kir. Állami Felső Építő Ipariskola 1941–42. évi szünidei felvételei. XII. (Bp. 1942) az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének könyvtári példányában (ltsz.: 2410) a következő dedikáció olvasható: „Méltóságos Csányi Károly műgy. ny. r. tanár úrnak tanítványi hálával és szeretetteljes tisztelettel Rados Jenő.” A múzeumban fölmért darabok: 1. Pasztofórium. Kövesd (Felső-Fehér megye) templomából, 1537-ből. Felmérte Zavilla Viktor, rajzolta Ujcz. 2. Reneszánsz ajtókeret az egykori Mikes-házból, 1533. Felmérte Kozik Pál, rajzolta Ujcz. 3. Reneszánsz ajtókeret a Wolphard–Kakas-házból, 1541. Felmérte Gáspár Lajos, rajzolta Lisztes P. 4–5. Két reneszánsz kapu a Fötér sarkán (a mai városházával szemben) állott egykori Bogner-házból, 1599. Felmérte Horgos István, Fröschl Gyula, rajzolta Klein Pál. 6. Reneszánsz ajtókeretek, 1536, 1581 a Wolphard–Kakas-házból. Felmérte Gáspár Lajos, rajzolta Lisztes István. 7–8. Reneszánsz ajtókeretek a Wolphard–Kakas-házból, feliratos szemöldökkő a Belmonostor-utcából, 1585. Felmérte Horgos István, rajzolta Gombos György. 9–10. Két reneszánsz ajtókeret, 1585, 1586. Felmérte Fröschl Gyula, rajzolta Schneider József. 11. Reneszánsz kapu a Fötér északi oldalán állott Püspöki-palotából. Felmérte Vilinovszky István, Zavilla Viktor, rajzolta vitéz Jolsvai Lajos. 12. Reneszánsz ajtókeretek. Felmérte Gáspár Lajos, Kozik Pál, rajzolta Viboch József. 13–14. Reneszánsz ajtó- és ablakkeret a Wolphard–Kakas-házból. Felmérte Varga József, rajzolta Feledi Béla. 15–16. Két reneszánsz ajtókeret a Wolphard–Kakas-házból. Felmérte Fröschl Gyula, rajzolta Papp Pál. 17. Heussler Benedek ötvös, városi számadó mester monogramjával ellátott kapu. Felmérte Zavilla Viktor, rajzolta Danziger Sándor. 18. Haller Gábor szarkofágja, 1608. Oldal- és előnézetek. Felmérte Fröschl Gyula, Horgos István, rajzolta Bárány Imre. 19. A Sükösd-síremlék előnézete és két oldalnézete. Diószegi Péter, 1632. Felmérte Zavilla Viktor, Kilinovszky István, rajzolta Moldován István.

⁶⁶ Möller kolozsvári fölméréseit az KÖH Könyvtárban őrzik. Möller István hagyatéka, ltsz.: K 299, 329, 351, 353, 354, 357, 358, 367. Lux helyszíni munkáiról egy, a MOB-hoz intézett levele tanúskodik, amelyben följánlja Kolozsvár műemlékeiről készített öt darab fényképfelvételét. Az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára. Szentiványi Gyula művészeti író iratai, vegyes művészlevelek és dokumentumok, ltsz.: KMDK – C – I – 10/2613.

műemlékjegyzék összeállításán fáradozva a bécsi döntések nyomán Magyarországhoz került területekre is kiterjesztette a kutatásokat. Jóllehet a felvételi munkák elsősorban a magángyűjteményeket érintették, a kiszállások során nem mulasztották el fölkeresni a nagyobb állami gyűjteményeket. Így került sor többek között a kolozsvári kőtár földolgozására is. Bár a felvételi lapok elkallódtak, szerencsés módon megmaradtak a hozzájuk készített kisméretű leicaképek negatívjai, amelyek nézőképes mutatók segítségével tanulmányozhatók.⁶⁷

Kelemen Lajos egy évtizeddel későbbi visszaemlékezése szerint 1942-ben vagy 1943-ban a Házsongárdi temetőből huszonöt sírkövet szállítottak a múzeumba.⁶⁸ Ugyanebben az évben a város vezetősége Debreczeni Lászlót fölkererte Kolozsvár műemléki kataszterének elkészítésére.⁶⁹

1943-as jelentésében Roska Márton, a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár öre a következő megoldandó feladatokat jelöli ki programjában: „a gyűjtemények rendezése, anyanyelvükön és valamely világnyelven történő megszólaltatása, hozzáférhetőség a nagyközönség előtt...”⁷⁰ Mindezeket sikerült megvalósítani. A kőtár leltárkönyvét kiegészítették a gyűjteményben lévő egyéb anyaggal.⁷¹ 1944 októberétől a Régiségtárat újra a Román Egyetem Klasszikus Tudományok Intézete kezelte. A második világháborút a múzeum veszteség nélkül élte át, és anyagának publikálása is zavartalanul folytatódhatott. A lapidárium rendbetétele és átrendezése már 1945-ben elkezdődött. E munkálatokat Entz Géza vezette. A rövid, szűkszavú híradásokban a leendő kiállítás kialakításáról a következő szempontok érvényesültek: áttekinthetőség, kronológia, a közös provenienciájú darabok egységes csoportosítása és szelektálása, vagyis a kiállításra kevésbé alkalmas anyagok raktári elhelyezése, illetve az ott deponált egyes darabok bemutatása.⁷² A Groza-éra alatt kedvezően alakuló tudományos életnek 1950-ben vége szakadt.⁷³ Entz Géza még az utolsó pillanatban,

⁶⁷ Az Iparművészeti Múzeum Adattárának Kőszeghy Elemér-hagyatékában őrzött fényképtári mutató az alábbi emlékeket tartja nyilván a múzeum anyagából: római szobor (6546, CCXXXII. 15), reneszánsz ajtókeret (B. 1277), oszlopfő (B. 1278), oszlop (B. 1279), párkányrészlet (B. 1280), Perényi-cimer, XVII. század (B.1181), síremlék részlete (B. 1282), kandalló (B. 1283), kőfaragvány (B. 1284), ajtókeret (B. 1285), cimerfaragvány (B. 1286), kőfaragvány, 1498. (B. 1287), cimerfaragvány (B. 1288), ajtókeret címerrel (B. 1289), sírkő részlete (B. 1290), keresztelőkút (B. 1291), ajtó Wolphard-címerrel (B. 1035), kövesdi szentségház (B. 1027–1028), reneszánsz ajtókeret (B. 1029–1030), ajtókeret (B. 1292), ajtókeret (B. 1293), síremlék (B. 1294), ajtókeret (B. 1295), ajtókeret (B. 1296), Gerendi Erzsébet emléktáblája (B. 1297), ajtókeret (B. 1298), sírkő töredéke (B. 1300), dombormű (B. 1301), sírkő részlete (B. 1302), féloszlop domborműves díszítéssel (B. 1303), címeres dombormű (B. 1304), oszlopfő (B. 1305), zárókő Agnus Deivel (B. 1306), címeres sírkő, 1595. (B. 1307), szentségház (B. 1308), ajtókeret (B. 1309), ajtókeret (B. 1310), Patócsy Zsófia síremléke, 1583 (2066, LXXIX. 21), Haller Gábor és Bocskay Ilona síremléke, 1608 (2067, LXXIX. 22.), Csepreghy Mihály sírköve, 1704 (2068, LXXIX. 23), ajtókeret, 1586 (1994, LXXVII. 24), kandalló, 1582 (1995, LXXVII. 25), Geréb László címere, XV. század (2063, LXXIX. 18), Geréb László címere (B. 1545, LXXIX. 18) Kőszeghy egyéb fölméréseiről lásd Horváth Hilda: *Ingó műemlékek jegyzéke*. Iparművészeti Múzeum, Adattár. Műemlékvédelmi Szemle VIII(1998). 69–75.

⁶⁸ Kelemen Lajos levele Herepei Jánoshoz. Kvár, 1955. XI. 26. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms. 5123/408. Elképzelhető, hogy az említett huszonöt darab síremlék azonos a néhány évvel korábban a Házsongárdi temetőből beszállított darabokkal. Közli Sas Péter: *Kelemen Lajos levelei Herepei Jánoshoz*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXVII(1993). 172.

⁶⁹ Miklósi Sikes Csaba szíves szóbeli közlése.

⁷⁰ Eke Éva: *A kolozsvári középkori kőtár. 1937–1994. Állandó kiállítás. Az Építészmérnöki Kar Műemlék-szakmérnöki posztgraduális képzésére irt dolgozat*. Kézirat. Kvár 1994. 7.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ – : *Az erdélyi tudományos intézetek háború utáni állapotáról*. Századok 81(1947). 356; Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület*. História XIII(1991). 2–3. 56–59. Néhány, ezekben az években megjelent ide vonatkozó publikáció: Entz Géza: *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században*. Kvár 1946; László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kvár 1947.

1949–1950 között fölmérte a kőtár *valamennyi*, 243 emlékét, de kiadására már nem kerülhetett sor.⁷⁴

1948-ban a klasszika-filológiai tanszékét a Történeti Intézet bekebelezte, az Erdélyi Múzeum-Egyesületet föloszlatták. A múzeum igazgatása a kolozsvári Akadémiai Fiók felügyelete alá került. A táraikat és a kiállításokat zárolták. A gyűjteményeket, főleg az antik anyagot és a római kőtárat csak az egyetem használta oktatás céljára.

Akadtak azonban kedvező fejlemények is. 1953-ban Bágyuj Lajos és Debreczeni László vezetésével új műemlékfelmérés kezdődött Kolozsvárott.⁷⁵ 1954-ben három reneszánsz ajtókeretet vittek be Válaszútról a múzeumba.⁷⁶ 1956–1957 között megindult a Szent Mihály-templom helyreállítása.⁷⁷ 1959-ben Entz Géza, igaz, már Budapesten, két palmettadíszítésű erdői követ publikált a Szépművészeti Múzeum Bulletinjében.⁷⁸ 1962-ben Balogh Jolán ismét folytathatta Constantin Daicovicu segítségével a háború miatt félbemaradt fölméréseit a kőtárban.⁷⁹

1963-ban megalakult az Erdélyi Történeti Múzeum mint a Művelődési és Művészeti Minisztériumnak közvetlenül alárendelt intézmény. A megalakulás után azonnal megnyitotta kapuit a közönség előtt a már berendezett római és középkori kőtár, az őskori és ókori kiállítás. 1947-től (1963-ig) új leltárkönyvet használtak a muzeológusok, amelynek azonban nagy hiánya, hogy nem keltezte a bekerült anyagot. Ebből világosan látható, hogy a kőtár gyarapodása elenyésző volt, s jobbára útépitkezések során talált darabokkal bővült. Egyetlen jelentősebb anyaggyűjtés a kolozsvári ferences kolostorból bekerült ablakkeret töredékei.⁸⁰ A csekély növekedés azért különösen elszomorító, mert a földreform és államosítás következtében ezekre az évekre tehető Erdély legszebb kastélyainak, udvarházainak barbár földülése, széthordása, átalakítása.

A Ceaușescu-korszak által meghirdetett kulturális forradalom mintegy három évtizede során a kőtár mint a múzeum egységes része szerencsére nem szenvedett nagyobb károsodást.

1963 után újra leltározták a múzeum egész anyagát. A kőtárat a kiállítási tervek sorrendjében vették leltárba, de minden faragvány mellett föltüntették a régi számozást is. Sajnos akadt néhány olyan darab is, amelynek korábbi, a beépítéssel eltakart számát már nem azonosíthatták, pedig a kiállítást az 1945-ig kialakult gyűjteményből rendezték újra. A kiállított tárgyak után a kőtár raktári anyagát külön leltározták be.

⁷⁴ 1950-ben Entz Géza egyetemi szerződését nem újították meg, és így visszatért Budapestre, de kilencévi kolozsvári működése egész tudományos pályájára nézve meghatározó volt. Vö. Horler Miklós: *Entz Géza 80 éves. = Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára*. Tanulmányok. (Művészettörténet – Műemlékvédelem II.) Szerk. Valter Ilona. Bp. 1993. 6. A múzeum kőtáráról készített kisméretű céduláit 1991-ben átadta Lövei Pálnak, azzal a reménnyel, hogy a *Váradai kőtöredékek* című kötet mintájára hasonló katalógus készül belőlük. Sajnos kiadásukra objektív nehézségek miatt mindmáig nem kerülhetett sor.

⁷⁵ Bágyuj Lajos: *Beszámoló a kolozsvári Szent Mihály-templom 1956/57. évi helyreállítási munkálatairól. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András–Cselényi Béla–Jancsó Elemér–Jakó Zsigmond–Szabó T. Attila. (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai. I. Tanulmányok.) Buk. 1957. 24–25.

⁷⁶ Kelemen Lajos levele Herepei Jánoshoz. Kvár, 1954. VI. 6. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms. 5123/401. Közölve: Sas Péter: *i.m.* 166.

⁷⁷ Sas Péter: *A kolozsvári Szent Mihály-templom*. Kvár 1999. 15.

⁷⁸ Entz, Géza: *Deux pierres sculptées à décor de palmettes de Szöd*. Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux Arts 15(1959). 27–33.

⁷⁹ Balogh Jolán helyszínen készített vázlatait az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára őrzi MDK – C – I. – 67. jelzet alatt egyéb ide vonatkozó dokumentumokkal: fényképekkel, leírásokkal együtt.

⁸⁰ Eke Éva: *i.m.* 70.

Rendszeres publikálásuk 1965-ben kezdődött Murádin Jenő rövid ismertetésével, aki néhány fontos kolozsvári reneszánsz fragmentumra hívta föl a figyelmet a *Korunk* hasábjain.⁸¹

1967-ben kis, kilencoldalas kiadványban, múzeumi kalauzban mutatták be nyolc reprodukció kíséretében a gyűjtemény legszebb darabjait.

1969-ben önálló kötetben kiadták Kolozsvár középkori emlékeit.

1974–1975-ben az Akadémiai Fiók Művészettörténeti Kutatócsoportja szervezésében Kolozsvárott műemlékfölmérési munkák kezdődtek el.⁸² 1984-ben párttörténeti kiállítást rendeztek a múzeumban, a kőtár sorsa látszólag megpecsételődött.⁸³

1990-ig a középkori kőtár gyűjteménye alig gyarapodott, kivéve egy-két, a Házsongárdból beszállított sírkövet. Az 1981-es leltározás szerint ekkor került be tizennégy darab 1751–1753-as datálású barokk szobor a bonchidai Bánffy-kastélyból. Ezeknek a kiállításban a 8. és 9. valamint a 10. teremben biztosítottak helyet. A legutóbb beszállított anyag a főtéri városháza kapualjából kivett, eredetileg a lebontott óvári várfalból származó, 1581-es Báthory Kristóf, valamint egy 1641-es évszámú, I. Rákóczi György címerével díszített emléktábla volt. A középkori kőtár kiállítási anyaga ekkor 198 darab köemlék és 80 darab raktári faragvány.⁸⁴

1992-től a kőtári kiállítás első öt termébe a múzeum befogadta az *Asclepyos* segélyszolgálatot, ennek a készleteit raktározzák ott a mai napig.

⁸¹ Murádin Jenő: *A reneszánsz építészet kolozsvári emlékei*. *Korunk* 1965. 1436–1442.

⁸² Miklósi Sikes Csaba szíves szóbeli közlése.

⁸³ A monstre kiállítás előkészületi munkálatairól a szerző személyesen is meggyőződhetett.

⁸⁴ Eke Éva: *i.m.* 9–10, 12. 1994-ben az Entz Géza-féle koncepciót tükröző „kiállításban” 198 alkotás volt látható. Ebből raktári anyag a szerző szerint körülbelül 80 darab. A teljes kőtár körülbelül 300 tárgyból állhatott.